

Рафаель Лемкін
(1900–1959)

Відомий американський правознавець-міжнародник,
правозахисник, автор визначення терміну «геноцид»

СОВЕТСЬКИЙ ГЕНОЦИД В УКРАЇНІ

Україна занадто велика, щоб її можна було знищити
повністю. Але її можна було обезголовити, вимордувавши
еліту й позбавивши народ почуття господаря

**«...Не можна любити народів других,
Коли ти не любиш Україну!..»**
(З вірша В. Сосюри «Любіть Україну»)

ВІД РЕДАКЦІЇ. Цей невеличкий текст, який досі був невідомим на пострадянському просторі, є справжньою інтелектуальною та правничою сенсацією. В ньому факт скоєння геноциду щодо українців з боку більшовицької влади описує й аргументує сам Рафаель Лемкін — автор концепції геноциду, яка стала основою всіх сучасних міжнародних і національних правничих актів.

Рафаель Лемкін народився 1900 р. у селі Беззавне, біля Волковиська, тепер Гродненська область, Білорусь, у родині польських євреїв, котрі були хліборобами. Тоді територія належала до Російської імперії; потім перейшла до відновленої Речі Поспо-

литої. Лемкін на початку 1920 рр. студіював філологію, а відтак право у Львівському університеті. Ще під час навчання, 1921 р. убивство османського політика Та-лаата Паші вірменським студентом привернуло його увагу до проблеми злочинного масового винищування людей, часом цілих народів, і він почав вивчати міжнародне право з метою створити закони для запобігання та покарання за такі злочини, які він тоді називав «варварством».

Докторську дисертацію Лемкін захистив у Німеччині, у Гайдельберзькому університеті, потім працював помічником прокурора у Березанях, затим викладав у Варшаві. На початку 1930-х рр. Лемкін представляв Польщу на міжнародних правових конференціях; 1933 р. (це не тільки рік приходу Гітлера до влади, а й рік Голодомору, про який Лемкін уже тоді добре

знав) він запропонував вважати тих, хто з ненависти до великої групи людей шкодив членам цієї групи, винними у варварстві, а тих, хто знищував культурні скарби такої групи з ненависти до них, — у вандалізмі, а отже, затримувати таких людей, хоч би де вони були, судити й карати. Тоді ця пропозиція була відкинута; її розвитком стала концепція геноциду, прийнята світовою спільнотою після Другої світової війни.

1939 р. Лемкін воював у складі польської армії, далі змушений був тікати від нацистів до Швеції, врешті він перебрався до Америки, де викладав право в університеті. 1944 р. він видав працю «Влада Осі у Європі», в якій уперше взяв термін та сформулював поняття «геноцид» і задокументував нищення нацистською Німеччиною європейських країн. Розробки Лемкіна були покладені в основу вироків Нюрнберзького трибуналу; він виступив головним промотором ухвалення Генеральною асамблеєю ООН 1948 р. Конвенції «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього». Двічі був номінований на Нобелівську премію миру, але так і не отримав її.

Помер Рафаель Лемкін мало не в злиднях у Нью-Йорку 1959 р.

Лемкін підтримував дружні стосунки з українцями, особливо з головою УККА професором Левом Добрянським. Тому опублікований тут текст не є чимось випадковим у його інтелектуальній біографії. Йдеться, найшвидше, про доповідь, що її Лемкін виголосив 1953 р. у Нью-Йорку на поминальному відзначенні Великого Голоду українською громадою. Машинопис тексту зберігається в архівному фонді *New York Public Library*, у течії з іншими матеріалами до «Історії геноциду», над якою автор працював упродовж тривалого часу, але яка ніколи не була опублікована в повному обсязі (так, декілька років тому у Вірменії вийшли окремою книгою матеріали Лемкіна щодо геноциду вірменського народу).

Важливість ідей Рафаеля Лемкіна для української історичної і правової науки годі переоцінити. Лемкін прямо назвав злочини сталінського режиму проти української нації геноцидом; Лемкін наголошував, що геноцид був учинений саме щодо

української нації; це відповідає вимогам Конвенції ООН (яка не визнає соціальні групи можливими жертвами геноциду — отже, не визнає штучний голод, спрямований тільки проти селян, як геноцид).

В українському геноциді Лемкін вбачає чотири складові, як-от:

- 1) нищення української інтелігенції — мозку чи розуму нації;
- 2) ліквідація Української Православної Автокефальної Церкви — душі України;
- 3) Голодомор українського селянства — носія української культури, мови, традиції тощо;
- 4) заселення України іноетнічними елементами з метою радикальної зміни складу населення.

Своїм широкомасштабним підходом до проблеми українського геноциду Рафаель Лемкін і сьогодні накреслює орієнтири для сучасних дослідників і політиків, указуючи, як треба представляти цю трагедію перед світом, щоби світ її зрозумів і сприйняв. Власне, після цієї публікації заперечувати факт геноциду українського народу, визнаного самим автором терміна й концепції геноциду у світовому праві, фактично означатиме заперечення цього злочину проти людства і людяности як такого і необхідности суворої кари за нього.

Масове винищення народів і націй, що воно характеризувало просування Советського Союзу в Європу, не є новою ознакою його політики експансії. Не є воно і нововведенням, вигаданим просто заради того, щоби затерти відмінності між поляками, угорцями, балтійцями, румунами, котрі тепер залишаються на окраїнах советської імперії. Натомість це була довготермінова характеристика навіть внутрішньої політики Кремля, для якої теперішні можновладці мали достатній прецедент у діях царської

«Масове винищення народів і націй, що воно характеризувало просування Советського Союзу в Європу, не є новою ознакою його політики експансії»

Художник — Моріс Хорфманні

Росії. Це справді необхідний крок у процесі «з'єднання», що, як дуже сподіваються советські вожді, створить «советську людину», «советську націю». Заради цієї мети, цієї об'єднаної нації кремлівські вожді радо знищать нації й культури, які здавна заселяли Східну Європу.

Винищення української нації це, мабуть, класичний приклад советського геноциду, його найтриваліший і наймасштабніший експеримент із русифікації. Це справді лише логічне продовження таких царських злочинів, як потоплення 10 тисяч кримських татар за наказом Єкатерини Другої, масові вбивства Івана Грозного за допомогою «відділів СС» — Оприччини, винищення царем Ніколаєм I польських національних лідерів і українських католиків та низка єврейських погромів, які періодично плямували російську історію. Все це мало відповідники в межах Советського Союзу — репресії проти інгерманландського народу, донських і кубанських козаків, республіки кримських татар, балтійських націй Литви, Естонії та Латвії. В кожному випадку це вияв тривалої політики ліквідації неросійських народів шляхом усунення обраних прошарків суспільства.

Україна є частиною південно-східного СРСР, яка дорівнює просторам Франції й

Італії, і має населення приблизно у 30 мільйонів. Ця російська житниця завдяки географічному розташуванню стала стратегічним ключем до нафти Кавказу й Трану та до всього арабського світу. На півночі вона межує з Росією. Доки Україна зберігає національну єдність, доти її народ продовжує думати про себе як про українців і домагається незалежності; доти вона становить серйозну загрозу для самого серця советизму. Нічого дивного, що комуністичні вожді надавали якнайбільшого значення русифікації цього самостійно мислячого члена їхнього «Союзу Республік» і вирішили переробити його і пристосувати до зразка єдиної російської нації. Бо українець не є й ніколи не був росіянином. Його культура, його темперамент, його мова, його релігія — все є інакшим. Перебуваючи в залежному стані від Москви, він усе ж таки відмовлявся від колективізації, погоджуючись радше на депортацію і навіть на смерть.

Тому було особливо важливим пристосувати українця до прокрустового зразка ідеальної советської людини.

Українське населення є дуже вразливим до ліквідації його елітарного прошарку за расовим принципом, отже, комуністична тактика не наслідувала взірців німецької агресії стосовно євреїв. Українська нація є надто великою, щоб можна було її цілковито та ефективно знищити. Однак її релігійне, інтелектуальне і політичне керівництво, її народні обранці й лідери є доволі нечисленими, й тому їх легко ліквідувати. Саме тому советська сокира на повну міць ударила по цих групах за допомогою поширених засобів масового вбивства — депортації і примусової праці, заслання й голоду.

Ця атака мала ознаки систематичного шаблону — увесь процес повторювався знову й знову, щоби протистояти новим спалахам національного духу. Перший удар спрямований на інтелігенцію — мозок нації, щоби паралізувати решту організму. У 1920, 1926 і — знову — в 1930–33 рр. учителі, письменники, мистці, мислителі й політичні проводирі були ліквідовані, ув'язнені або депортовані. Як пише журнал *Ukrainian Quartely* («Укра-

їнський кварталник») від осені 1948 року, лише в 1931 році заслані на Сибір 51713 інтелектуалів. Така ж доля спіткала щонайменше 114 визначних поетів, письменників і мистців — найвидатніших культурних очільників нації. За приблизними підрахунками, принаймні 75% українських інтелектуалів і фахівців у Західній Україні, на Закарпатті й на Буковині були брутально винищені росіянами. (Ukrainian Quartely, літо 1949).

Водночас із атакою на інтелігенцію тривав наступ на Церкву, священників і церковну ієрархію — «душу» України. Між 1926 і 1932 рр. було ліквідовано Українську Автокефальну Православну Церкву, її митрополита і 10 000 священників. У 1945 р., коли советська влада запанувала в Західній Україні, подібна доля спіткала Українську Греко-Католицьку церкву. Той факт, що напередодні скасування цієї Церкви, їй було запропоновано приєднатися до Російського Патріархату в Москві — політичного зняряддя Кремля — засвідчує: єдиною метою акції була русифікація.

Тільки протягом двох тижнів напередодні конференції у Сан-Франциско 11 квітня 1945 р. загін військ НКВД оточив собор Св. Юра у Львові та заарештував митрополита Сліпого, двох єпископів, двох прелатів і кількох священників. Усіх студентів міської Богословської семінарії було вигнано зі школи, а професорам повідомлено, що Українська Греко-Католицька Церква перестала існувати, її митрополит заарештований, і його місце посіде єпископ, призначений советською владою.

Такі акції були повсюдними в Західній Україні і поза лінією Керзона в Польщі. Щонайменше семеро єпископів були ув'язнені або пропали безвісти. Не стало жодного нерепресованого єпископа Української Католицької Церкви на цій території. 500 священників, які зібралися, щоби протестувати проти советської акції, були розстріляні або позбавлені волі. В усьому краї вбито сотні священників і мирян, а тисячі заслано до таборів примусової праці. Цілі села були знелюднілі. Під час депортації навмисно роз'єднувалися родини:

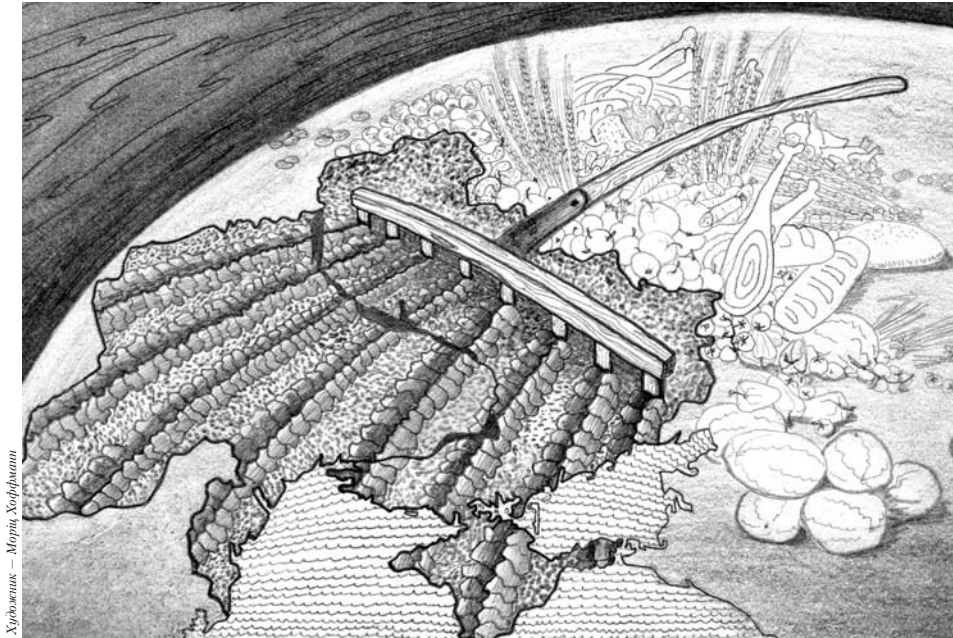
батьків — на Сибір, матерів — до цегельних заводів у Туркестан, а дітей — до комуністичних дитбудинків на «виховання». За злочин «українськості» Церкву було проголошено організацією, шкідливою для добробуту советської держави, а її вірних записано до советських фіскальних досьє як потенційних «ворогів народу». Фактично, за винятком 150 000 парафіян у Словаччині, Українська Католицька Церква була офіційно ліквідована, її ієрархів ув'язнено, її духовенство розігнано й депортовано.

Ці атаки супроти «душі народу» мали й матимуть серйозні наслідки для «мозку» України, адже значна частина інтелектуалів традиційно походила з родин духовенства, самі священники були провідниками в селах, а їхні дружини очолювали благодійні організації. Ченці завідували школами та опікувалися більшістю добродійних установ.

Третє вістря советської атаки було спрямовано проти фермерів — великої маси незалежних селян — носіїв традицій, фольклору і пісні, мови та літератури, національного духу України. Зброя, яку застосовували проти них, є, мабуть, найстрашнішою з усіх — виморювання голодом. Упродовж 1932 і 1933 рр. 5 мільйонів українців померли від голоду й жорстокого ставлення. Цю більшовицьку акцію 28 травня 1934 року 73-й Конгрес [США] засудив як нелюдяну. Була спроба схарактеризувати цю кульмінацію советської жорстокості як економічну політику, пов'язану з колективізацією пшеничних ланів і, отже, потребою в ліквідації куркулів — незалежних фермерів. Але насправді великих і можливих фермерських господарств ув Україні було дуже мало. Советський партійний діяч Косіор заявляв у газеті «Ізвестія» від 2 грудня 1933 р.: «Український націоналізм є для нас головною небезпекою». І щоби

«Водночас із атакою на інтелігенцію тривав наступ на Церкву, священників і церковну ієрархію — “душу” України»

Хорфоловська — Морія, Хорфоловська

викоринити цей націоналізм і запровадити жажливу однотайність советської держави, було принесено в жертву українське селянство. Метод, застосований у цій частині плану, не обмежувався якоюсь окремою групою. Серед потерпілих — чоловіки, жінки, діти. Тогорічний урожай був достатнім, аби нагодувати людей і худобу в Україні, хоча дещо менший, аніж попереднього року. Великою мірою це спричинено боротьбою за колективізацію. Втім, голод був потрібний советам, отож вони створили його «на замовлення», накладаючи надзвичайно високу зернову квоту як державний податок. Ба більше, на тисячах акрів пшеницю ніколи не було зібрано — врожай залишили гнити на полях. Решту збіжжя позвозили до державних зерносовищ на зберігання — поки влада вирішить, як розподілити зерно. Велику частину цього врожаю, життєво необхідного для українців, експортовано за кордон заради одержання кредитів.

Із настанням голоду тисячі людей полишили сільські околиці й подалися до міст на зебри. Коли їх вилучували і висилали назад на село — залишали своїх дітей у містах, сподіваючися, що хоча б вони зможуть вижити. Таким чином, тільки в Харкові було залишено

18 000 дітей. У селах із тисячним населенням виживала сотня; ув інших — вмилала половина людей. Ув окремих місцевостях щодня гинуло 20–30 людей. Людодійство стало звичним явищем.

Московський кореспондент газети *Christian Science Monitor*, К. Генрі Чемберлен, писав у 1933 році:

«У цій апатії і зневірі комуністи вбачали саботаж і контрреволюцію та з безжалісністю, притаманною самовдоволеним ідеалістам, вирішили не припиняти голоду, щоби таким чином провчити селян. Допомога колгоспам була надана, але недостатньою мірою й так пізно, що вже загинуло багато людей. Селяни-односібники були залишені напризволяще; а значно вищий рівень смертності серед селян-односібників виявився найвагомим аргументом за вступ до колгоспів».

Четвертим кроком у тому процесі стала і фрагментація українського народу шляхом поселення в Україні чужинців і водночас — розпорошення українців по цілій Східній Європі. В такий спосіб можна було знищити етнічну єдність та перемішати нації. Між 1926 і 1939 рр. частка українців серед населення України зменшилася від 80% до 63. Унаслідок голоду і депортації українське населення змаліло в

абсолютних числах з 23,2 мільйона до 19,6, тоді як неукраїнське населення зросло на 5,6 мільйона. Коли взяти до уваги, що колись Україна мала найвищий рівень приросту населення в Європі, приблизно 800 000 щорічно, то можна легко виявити, що російська політика досягла своєї мети.

Такими були основні кроки систематичного нищення української нації, її поступового поглинання новою советською нацією. Привертає увагу факт відсутності спроб цілковитої ліквідації, подібної до німецького методу репресій проти євреїв. Проте, якщо советська програма виявилась би цілком успішною, якщо інтелігенцію, священників і селян поголовно репресували б або й повністю знищили, Україна загинула б так само, коли б убили кожного українця, бо вона втратила б ту частину народу, що зберігала й розвивала її культуру, її вірування, її загальні ідеї, які керували нею і дали їй душу, що, зрештою, зробило її радше нацією, ніж масою людей.

Траплялись і масові хаотичні вбивства, хоча вони й не були складовою частиною плану, а, швидше, випадковістю. Тисячі людей страчено, а незліченні тисячі роковано на неухильну смерть у сибірських таборах праці.

Місто Вінницю можна назвати українським Дахау. У 91 могилі лежать тіла 9432 жертв советської тиранії, розстріляних НКВД у 1937 або 1938 рр. Тіла приблизно від 1937 року були поховані на справжніх кладовищах поміж надгробками, в лісах і (яка страшна іронія!) під танцювальним майданчиком, аж поки їх знайшли німці в 1943 році. Про більшість тих жертв советська влада повідомляла, що вони заслані до Сибіру.

Україна має також власне Лідіце — село Завадка [Морохівська], знищене польськими приборниками Кремля в 1946 р. Польська Друга дивізія атакувала цю місцевість тричі, вбиваючи чоловіків, жінок і дітей, спалюючи житлові будинки і забираючи худобу. Під час другого нападу червоний командир заявив уцілілим мешканцям: «Така сама доля чекає кожного, хто відмовиться виїжджати в Україну. Отже, я наказую, щоб через три дні село було залишене, інакше я вб'ю

кожного з вас». [Death and Devastation on the Curzon Line» by Walter Dushnyk (Володимир Душник «Смерть і спустошення на лінії Керзона»)].

Коли село було остаточно евакуйоване, серед 78 мешканців, які вижили, було тільки четверо чоловіків. Упродовж березня того ж року два інших українські села були заатаковані тим самим червоним загоном і з ними повелися так само.

Те, про що тут ідеться, не стосується лише України. План, що до нього вдалися совети, повторювався й далі повторюється. Це суттєва частина советської програми експансії, бо вона пропонує швидкий шлях для уніфікації різноманітних культур і націй, які складають советську імперію. Те, що цей метод пов'язаний із невимовними стражданнями мільйонів людей, не відхилило советів із їхнього шляху. Навіть якби не було іншої причини, тільки оці людські страждання, ми мусили б засудити той шлях як злочинний. Але це ще не все. Це не просто справа масового вбивства. Це справа геноциду, знищення не лише окремих осіб, але й культури та нації. Навіть якби було можливо досягти [знищення культур і націй] без страждань, ми таки були б змушені це засудити, бо все те, що формує націю — споріднення умів, єдність ідей, мови і звичаїв, — становить один із наших найважливіших засобів цивілізації і прогресу.

Це правда, що нації зливаються й утворюють нові (ми маємо приклад цього процесу в нашій власній країні [США]), але це злиття полягає у привнесенні найвищих цінностей, що їх має кожна культура, до спільного фонду благ. Саме таким чином світ посувається вперед. Отже, ми вважаємо злочинним у советських планах, окрім нехтування людськими правами й людськими стражданнями, злісне марнування цивілізації й культури. Бо советська національна єдність твориться не об'єднанням ідей і культур, а цілковитим знищенням усіх культур і всіх ідей, за винятком однієї — советської.

PS. Стаття з архіву Рафаеля Лемкіна, що зберігається в Нью-Йоркській публічній бібліотеці (The New York Public Library. Astor, Lenox and Tilden Foundations). ■

Переклад Романа Сербина